

5. Uppslagsboken och tidsandan – den tekniska utvecklingen påverkar vilka ord som är ”viktiga”

Eftersom vi har samlat uppslagsböcker från Bellmans tid fram till idag här i rummet, är det också intressant att se hur viktiga olika saker har varit under dessa sekler. Så låt oss välja ut ett ord som kan vara intressant. Vävning. Varför just vävning?

Sedan urminnes tider har människan haft behov av kläder – och det har vi fortfarande. Den flesta kläder är – och har varit så sedan urminnes tid - vävda.

Tänk bort allt tyg: kläder, tält, presenningar, gardiner, sängkläder och mattor, bilklädselar och strandstolar och ... så förstår ni hur viktig vävningen är *än idag*.

Spinning och vävning uppfanns under den mörkaste forntiden och är tekniker som har följt människan genom hela hennes historia. På Bellmans tid, då den *Reala och Verbala Bibliska Concordansen* utgavs, vävde man i stor utsträckning hemma. Alla visste hur vävning gick till – för den var en naturlig del av vardagen.

Under första halvan av 1800-talet började så sakta industrialiseringen i Europa. Det var textilindustrin som utgjorde basen för denna industrialisering. Behovet av mekanisering och automatisering inom väverierna födde nya uppfinningar och krävde nya kraftkällor, färgeriindustrin födde dagens kemiska industrijättar etcetera. Så vid mitten av 1800-talet var textilindustrin en dominerande ekonomisk kraft i hela Europa, och den ställningen behöll den fram till det tidiga 1900-talet.

Mitten av 1900-talet såg den europeiska textilindustrins utflyttning till låglöneländer. När vävningen flyttades till Sydostasien minskade förstås den ekonomiska betydelsen av de europeiska väverierna.

Idag är vävning och textiltillverkning till stor del en hobbyverksamhet i västeuropa.

Så det som vid tiden för den bibliska concordansen var en nödvändighet blev vid tiden för Bergs Konversationslexikon och nordisk Familjeboks första två upplagor en dominerande industrigren men har vid NE's utgivning reducerats till en romantisk hobby där man återupplivar ”hur det var förr” och ”gammaldags tekniker” Samtidigt har textilindustrin och därmed vävningen avsatt sina spår genom historien i form av mycket avancerade uppfinningar – ”Spinning Jenny” känner väl alla till, men Jacquard-vävstolen? Har ni tänkt på hur oerhört tekniskt avancerad symaskinen är – eller en stickmaskin?

Hur speglas då detta i uppslagsböckerna och vad kan man lära av det? Tar man upp de tekniska framstegen? Eller speglar man industrins betydelse? Eller – ja vaddå? Kan det ha någon betydelse att vävningen är ”kvinnlig”?

Välj gärna ut ett eget ord och följ det på motsvarande sätt genom tiderna... Prova – för kontrastens skull – gärna med någon ”manlig” teknik. Gruvindustri eller Stålframställning eller Papperstillverkning kanske? Eller Snickeri och Träindustri? Eller Möbeltillverkning?

Vi följer alltså fenomenet **vävning** genom uppslagsbokstiderna:

1789 års *Real och Verbal Concordans* upptar fyra ord i detta sammanhang: **Wäfspole** ("såsom ett dylikt verktyg far genom väven, så förgå ock snarliga människans dagar"), **Wäft** ("kallas det som vävaren slår in med skottspolen (inslag), och är åtskilt från ränningen"), **Wäfträ** ("Det runda trä, var med vävaren ihop slår sin väv") och slutligen **Wäfva** ("av tråd, ull eller annan materie konstligt ihopfoga en väv")

Svenskt Konversationslexikon, bd 3 (1848) upptar inte vävning som sådan, men väl **Väfnadsindustri**. Man redogör för hur mycket som (officiellt) vävts i landet – år 1848 var det 10 000 000 alnar (ungefär 600 mil), vilket var en betydande ökning eftersom det år 1834 endast vävts 6 000 000 alnar (ungefär 360 mil). Som vanligt i detta lexikon får man veta industrins kommersiella värde.

Nordisk Familjebok, 1:a uppl, bd 17 (1893):

Väfnad omfattar 8 spalter. Innehåller en beskrivning av vävstolens princip och detaljer, av vävningens historia och utveckling, av äldre och nyare mönstrings-tekniker.

Hänvisar vidare till: Lärft, Kypert, Haute-Lisse, Sammet, Jacquardmaskin samt angående industrin till Bomullsindustri, Corchoros, Kläde, Linneindustri, Sidenindustri, Ylleindustri.

Nordisk Familjebok, 2:a uppl, bd 33 (1922) – nu finns merparten istället under **väfning**, som omfattar 17 spalter, som innehåller ... allt, från romeska väfstolar via moderna handväfstolar inkluderande simpelstolar och salongsväfstolar till senaste maskindrivna stolen (Northrop). Många illustrationer.

Hänvisar till: Läss, Spole, Jacquardmaskin, Sammet, Brysselmatter, Bindning, Lärft, Kypert, Atlas, Damast, Dukagångsväfnad, Floconné, Flossa, Krabbasnår, Matelassé, Mollskinn, Munkabälte, Opphämta, Piké, Rosengång, Rödlakan, Stramalj, Axminstermatta, Bobin, Varpning, Bronsålder, Haure-Lisse, Orientaliska mattor, Savonnerie, Textilindustri

Artikeln **Textilindustri** hänvisar till ytterligare 11 andra uppslagsord (dubbletter borträknade).

Nordisk Familjebok, 3:e uppl, bd 20 (1934) :

Vävning upptar tre och en halv spalt. Hänvisningar finns till Vävnad (->Bindning), Jacquardmaskinen.

Textilmaskiner hänvisar omedelbart till Spinning och Vävning – och slutar sedan. Artikeln **Textil- och beklädnadsindustri** är knappt 5 cm lång och saknar hänvisningar.

Textilväxter har dykt upp som uppslagsord på 2 spalter.

Nordisk Familjebok, 4:e uppl, bd 22 (1955) :

Vävning omfattar nu knappt 2 spalter (plus 2 sidor foton, endast på "exotiska" vävare). En enda vidarehänvisning, till Textilmaskiner.

Uppslagsordet textilindustri finns inte. **Textilmaskiner** omfattar närmare 3 spalter, inga hänvisningar.

Svensk Uppslagsbok, 1:a uppl, bd 30 (1937) har ungefär 4 spalter under ordet **vävning**. De första 2 spalterna behandlar vävningens historia, sedan redogörs för

”moderna” handvävstolar. Hänvisar till Textilväxter, Linne, Silke, Ull, Spinning, Band, Dragrustning, Siden, Vaucanson, Cartwright, Jacquard (alla tre viktiga för textilindustrins utveckling), Haute-lisse, Varpning. Hänvisar till fyra böcker. 2 sidor bilder, huvudsakligen av ”exotiska” vävstolar.

Textilindustri hänvisar till Bomull, Ylleindustri, Linne, Konstsilke samt två böcker. **Textilväxter** omfattar ungefär 2 spalter.

I *Svensk Uppslagsbok*, 2:a uppl, bd 32 (1955) finns bara 2 spalter om **vävning**. Man hänvisar till Bindning, Haute-lisse-vävnad, Varpning, Dragrustning, Bandvävstol, Textilmaskiner samt 4 böcker (inte samma som i första upplagan). 2 sidor bilder, intressant nog med **samma** foton som Nordisk Familjeboks 4:e upplaga. Om textilindustri står inte mycket, medan å andra sidan **Textilmaskiner** upptar 7 spalter plus 4 sidor bilder.

Åhlen och Åkerlunds konversationslexikon, bd 28 (1930) har en intressant synpunkt under ordet **vävning**: först konstaterar man att vävning har funnits sedan urminnes tider, sedan att ”redan för flera hundra år sedan” såg handvävstolarna ut ungefär som idag. ”Först under slutet av 1700-t. o. början av 1800-t. började man uppfinna olika slags anordningar o. metoder, som möjliggjorde maskinvävning. [...] Det dröjde emellertid länge, innan ett större framsteg gjordes på den maskinella vävningsteknikens område. [...] så småningom fick maskinvävstolen allt större användning [...]” Med tanke på att man (idag) brukar anse att de första industrimaskinerna var de som utvecklades för textilindustrin är det intressant att höra att ”det dröjde emellertid länge” innan – vad då? själva industrialiseringsidén? uppstod...

Framåt i tiden – *Bra Böckers lexikon*, bd 25 (1990) har knappt en spalt om **vävning**, inga vidarehänvisningar och tre bilder på olika handvävstolar. Till skillnad från de flesta andra verken anser man här att industrivävstolarna ”uppfanns” i Frankrike. **Textilmaskiner** finns inte som uppslagsord, **textilindustri** hänvisar till **tekoindustri** som omfattar ungefär en spalt. I den berättas huvudsakligen om den svenska tekoindustrins motgångar.

Nationalencyklopedin, bd 20 (1996) har ungefär 4 spalter om **vävning**, innehållande avsnitt om industriell vävning, tidig industriell vävning, historik (före medeltiden; till industrialismen; nyare tid; hemslöjd). Man gör 22 hänvisningar till andra artiklar. Och, till skillnad från Bra Böckers lexikon, man ansluter sig till den vanliga uppfattningen att det var i Storbritannien som utvecklingen av textilindustrimaskiner skedde. **Textilmaskiner** saknas, **textilindustri** får 2 spalter med 15 hänvisningar vidare.

Om vi istället ser på de uppslagsverk som mera riktar sig till skolan, kan vi börja med *Kunskapens bok*. I den existerar inte ordet **vävning**, men väl **textilindustri** (bd 7, 1950). Artikelns rubrik är VÄRLDENS äldsta moderna STORINDUSTRI, omfattar ca 7 spalter, och behandlar textilindustrins utveckling i Europa från 1100-talet och framåt. Den innehåller en del om textilmaskinernas utveckling (men inte hur de fungerar), samt två spalter om textilindustrin i Sverige.

Globerama har en annan uppbyggnad. Ordet **vävstol** i lexikondelen hänvisar till fyra sidor i del 3, *Teknikens värld* (1962). Den första hänvisningen (sid 12) nämner att spinning och vävning uppfanns under stenåldern. På sid 26 (”Människan utnyttjar naturens råvaror”) används linet som exempel, tillsammans med lera och nötkreatur.

Bildtexterna lämnar dock en hel del övrigt att önska... man kan rentav säga att de är felaktiga (jämför tex artikeln **lin** i *Nationalencyklopedin*). ”Tyg ur frökaplar” på sid 34 avhandlar bomullsindustrins historia från ”många år före Kristi födelse” till idag, inklusive några meningar om ”slaveriet i Amerika”. Slutligen (på sid 182) omnämns Jacquard och hans vävstol.

Slår man istället på **textilier** får man hänvisning till del 5, *Konst och kultur*. Här har tryckfelsniss varit framme, och man har svårt att finna illustrationen till texten på sidan 174 (”Fibrer och textilier”). Sannolikt är bilden som återfinns mitt emot den sida som har nummer 170 den som hör till bildtexten på sidan med nummer 174.

(Sidnumreringen har också blivit fel – de kommer inte i nummerordning). Artikeln ger en översikt över olika fiberslags förekomster i olika tider och världsdelar.

Artikeln ”Mattor och tapisserier” (del 5, sid 96) får man leta sig fram till själv.

Skattkistan, bd 4 (1973) saknar också uppslagsordet **vävning**. Den har däremot en 4 spalter lång artikel om **textilkonst** samt en spalt med rubriken **tygerna som vi gör kläder av**. Ingenstans i dessa artiklar får man minsta förklaring till hur ett tyg kommer till, eller någon hänvisning till textilindustrins betydelse. Av någon anledning nämner man att den första stickmaskinen uppfanns 1589 – inget övrigt finns om textilmaskiner.

